

Р. Л. Сердега

Харківський національний університет імені В. Н. Каразіна

Репрезентованість основних способів словотворення в сільськогосподарській лексиці Центральної Слобожанщини

Сердега Р. Л. Репрезентованість основних способів словотворення в сільськогосподарській лексиці Центральної Слобожанщини. Розглядаючи говірковий фактаж, не можна обминути словотворення, яке є найважливішим і найактивнішим процесом збагачування словникового складу як мови в цілому, так і окремих її говорів. Словотвірні особливості центральнослобожанського ареалу також потребують належної уваги, бо без їх вивчення не можна уявити цілісної картини словотвірних явищ українського народного мовлення. У статті з'ясовується роль різних способів словотвору в утворенні сільськогосподарських найменувань Центральної Слобожанщини.

Ключові слова: *сільськогосподарська лексика, центральнослобожанські говірки, способи словотвору, суфіксальний спосіб словотвору, лексико-семантичне словотворення, префіксальний спосіб словотвору, префіксально-суфіксальний спосіб, універбація, нульова суфіксація, складання, морфолого-синтаксичний спосіб словотвору, лексико-синтаксичний спосіб.*

Сердега Р. Л. Роль основных способов словообразования в формировании сельскохозяйственной лексики Центральной Слобожанщины. Рассматривая диалектный материал, ни в коем случае нельзя обходить стороной словообразование, которое является очень важным и наиболее активным процессом обогащения словарного состава как языка в целом, так и отдельных его говорів. Особенности словообразования центральнослобожанского ареала также требуют надлежащего внимания, поскольку без их изучения не возможно будет представить целостной картины особенностей словообразовательных процессов, происходящих в украинской народной речи. В статье выясняется роль разных способов словообразования в формировании названий сельскохозяйственной сферы Центральной Слобожанщины.

Ключевые слова: *сельскохозяйственная лексика, центральнослобожанские говоры, способы словообразования, суффиксальный способ, лексико-семантическое словообразование, префиксальный способ словообразования, префиксально-суффиксальный способ, універбація, нулевая суффиксация, сложение, морфолого-синтаксический способ словообразования, лексико-синтаксический способ.*

Serdega R. L. The role basic methods of word-formation in forming Central Slobozhanschiny's agricultural vocabulary. It is nowise impossible to ignore the word-formation of agricultural vocabulary, examining dialectal material. This process is very important in enriching of dictionary composition of both language on the whole and its separate dialects. The word-formation of Central Slobozhanschiny's natural habitat has the features and claims proper attention. It is not possible to imagine their study without the integral picture of features of word-formation's processes, what is going on in Ukrainian folk speech. The role of different word-formation's methods in forming names of Central Slobozhanschiny's agricultural sphere turns out in the article.

Keywords: *agricultural vocabulary, Central Slobozhanschiny's dialects, methods of word-formation, suffix method, vocabulary – semantic word-formation, prefix method of word-formation, prefix-suffix method, univervation, zero suffixation, addition, morphologist-syntactic method of word-formation, vocabulary – syntactic method.*

Дериватика різних діалектних територій у межах окремих частин мови висвітлюється у працях В. В. Німчука, присвячених діалектним особливостям словотвору закарпатських говорів [6], А. М. Мукач, яка займається словотвором українських наддунайських говірок [5], З. С. Сікорської і Б. А. Шарпила (особливості словотворення південно-східного мовного пограниччя) [8]. Помітним явищем є монографія Я. В. Закревської „Нариси з діалектного словотвору в ареальному аспекті”, проте ця праця обмежується фактами

лише західних регіонів [3]. Це й не дивно, тому що вона значною мірою спирається на матеріали до II тому АУМ, які стосуються в основному південно-західних і західної частини говорів української мови. І хоча ця фундаментальна робота уже відносно давно побачила світ, але й досі питання мовленнєвої дериватики не втратили актуальності. Окремі питання діалектного словотворення на матеріалі цього ж ареалу висвітлені в розвідках І. І. Ковалика [4] та ін. Деякі спостереження над дериватикою українських слобожанських

говірок Белгородської області знаходимо у роботах А. А. Сагаровського [7]. У 2003 р. з'явилось дослідження Л. В. Дикої „Суфіксальний словотвір іменника в говірках полісько-середньонадніпрянського порубіжжя” [2], а в 2005 р. „Іменний словотвір західнополіського говору Г. Аркушина [1]. Однак словотвірним особливостям говіркового мовлення Центральної Слобожанщини (Харківщини) належної уваги не приділялося. Тому ми якоюсь мірою спробуємо заповнити цю прогалину, розглянувши репрезентованість основних способів словотворення у межах сільськогосподарської лексики.

Суфіксальний спосіб словотворення є півним в аналізованому лексико-семантичному сегменті. У досліджуваному сегменті говіркової лексики цим способом утворюються найменування листя чи стебел сільськогосподарських культур (*кукуруза-кукурузін'(н)а, кукуруза-кукурузін'(н)а; квасол'аквасолін'(н)а; свекла-свеклін'(н)а* та ін.). Назви листя і стебел сільського сподарських культур у центральнослобожанських говірках утворюються за допомогою суфіксальних морфем -ин'(н)-а, -ин-а, -ник, а також спорадично виявлених, зокрема -н'ак. Найпоширенішими на Харківщині є утворення із суфіксом -ин'(н)-а: *горохвін'(н)а, гороховін'(н)а, горохлін'(н)а, горошін'(н)а, бур'ачін'(н)а, свеклін'(н)а, квасолін'(н)а, фасолін'(н)а, картошін'(н)а, картохлін'(н)а, гарбузін'(н)а, кабачін'(н)а, капустаін'(н)а, кукурузін'(н)а, кукурузін'(н)а, маківін'(н)а, мачін'(н)а, перчін'(н)а, сойашнін'(н)а, сойашничін'(н)а, сон'ашнін'(н)а*. Рідше у центральнослобожанських говірках для називання листя і стебел городніх культур уживаються іменники з суфіксом -ин-а: *фасоліна, гарбузіна, стоубуріна* (тверде стебло редьки). У частині центральнослобожанських говірок, зокрема в південних і, рідше, у північних, уживається суфікс -ник: *гарбузник, тівквеник, квасол'ник*.

Одиничні ж найменування у центральнослобожанських говірках утворюються за допомогою суфікса -ин-а (-ін-а): *зерніна, в'їусіна, оусіна, просіна, йачменіна, йачм'їніна, пшеничіна, пшенич'їна, пшенишнічіна, житїна (житїна), житніна, кукурузіна, кукурузіна, нас'їніна, надс'їніна, сойашнич'їна, конопліна, картошінна, морквіна, часничіна, цибуліна, стебліна, бадиліна, соломіна, капустіна, мачіна, мач'їна, перчіна, горошінна (горбішина), орбішина, квасоліна, фасоліна, гарбузіна*. Такі назви утворюються, як пра-

вило, від іменника (*цибул'а-цибуліна* й ін.) й рідко від прикметників, які входять до складу двослівних найменувань (*житн'е зерно-житніна*). Поряд із суфіксом -ин-а для утворень із сингулятивним значенням у цьому ареалі використовується і суфікс -к-а, який здебільшого приєднується до форм на -ин-а: *зернінка, в'їусінка, кукурузінка, кукурузінка, нас'їнінка, морквінка, цибулінка, соломінка, горошінка (горбішинка), квасолінка, капустінка, мачінка, мач'їнка*. Сингулятивних найменувань із суфіксальною морфемою -к-а, порівняно з утвореннями на -ин-а, у центральнослобожанських говірках значно менше.

У центральнослобожанських говірках найменування полів утворюються також за допомогою суфіксів. На досліджуваній території переважають структури з -ишч-е, рідше -ішч-е, (в основному відсубстантивні й віддад'єктивні): *житнишче, пр'їсишче, прос'їнишче, гр'їчишче, гр'їчишче, йачм'їнишче, й'їнишче, й'їнишче, оусішче, оус'їнишче, ов'їсишче, в'їус'їнишче, в'їусішче, кукуруз'їнишче, кукуруз'їнишче, кукуруз'їнишче, кукуруз'їнишче, кукуруз'їнишче, картопл'їнишче, картопл'їнишче, л'їнишче, конопл'їнишче, конопл'їнишче, конопл'їнишче, бур'ачишче, бур'ачишче, бур'ач'їшче, бур'ач'їшче, бур'ачнишче, бур'їнишче, бур'ак'їшче, бур'ак'їшче, капустішче, капуст'їнишче, качанішче, пшеничішче, пшеничішче, пшенишнішче, сойашнішче, сойашнич'їшче, надс'їнишче*. Поряд із цими у центральнослобожанських говірках функціонують й інші афіксальні утворення: *капуст'їник, кукуруз'їник, кукурузін'(н)а, кукурузін'(н)а, сойашнін'(н)а, картошін'(н)а, прос'їнка*. Але ці формації (з суфіксами -ин'(н)-а, -ник, -анк-а) належать до непродуктивних словотвірних типів для творення назв полів у центральнослобожанському ареалі.

Синонімічний ряд суфіксів, за допомогою яких утворюються назви агентивів у досліджуваному ареалі, репрезентований такими морфемами: -ник, -л'ник, -(а) л'ник, -іл'ник (із фонетичними варіантами), -ач, -шчик, -ец', -ар (-ар'). Найпродуктивнішими у центральнослобожанських говірках є утворення з суфіксами -ник та вторинними складними -л'ник, -(а)л'ник, -іл'ник: *молотник, молотник, в'їаз'їл'ник, в'їаз'їл'ник, роб'їт'їл'ник, сап'їл'ник, гор'їд'їл'ник, огор'їд'їл'ник, коп'їл'ник, вибір'їл'ник, збір'їл'ник, пол'їл'ник, молот'їл'ник, молот'їл'ник*. Значна кількість

назв особи за дією, яку вона виконує, утворюється від основ дієслів та іменників за допомогою вторинного афікса -шчик (-шч'ік), що виник на базі суфікса -ик: *с'їял'шчик, с'їял'шч'ік, с'івал'шчик, с'івал'шч'ік, сапал'шчик, збіршчик*. Продуктивною є й морфема -ач: *плугáč, орач, с'івáč, с'їяáč, збирач, п'ідбирач, каін*. До малопродуктивних у цій групі агентивних іменників у досліджуваних говірках належать формації з суфіксами -ец', -ар (фонетичний варіант -ар', характерніший для говіркового мовлення Харківщини): *молотár', жнивár', косár', жнец', пáхар'*. Серед найменувань дійової особи поряд із назвами чоловічого роду поширені паралельні форми жіночого роду. Твірною основою для агентивних і професійних назв жінок здебільшого є відповідні найменування чоловіків, до яких приєднуються спеціальні фемінізуючі суфікси -к-а, -иц'-а, -ниц'-а (-н'їца), -шчиц'-а, -их-а: *жніц'а, вїязál'ниц'а (вїязál'н'їца), жáтн'їца, молотніц'а, молотіл'ниц'а, молотár'ниц'а, пол'іл'ниц'а, сапál'ниц'а, копál'ниц'а, вибирál'ниц'а, збирál'ниц'а; жáчка, жнивárка, молотárка, копáчка; збіршчиц'а; копачіха*. Найпродуктивнішими у говірках Харківщини є фемінінати з суфіксальними морфемами -ниц'-а і -к-а. Слід відзначити, що центрально-слобожанські говірки неоднорідні з погляду активності формування корелятивних пар, хоча й відомий російський учений Г. О. Винокур, стверджує, що зі зміною суспільного ладу створюються такі умови, що „будь-яке суфіксальне утворення із значенням чоловічої особи передбачає паралельне утворення із значенням жіночої особи” [3:77], проте, зауважимо, кореляти жіночого роду не утворюються у досліджуваних говірках від агентивних назв чоловічого роду, що представляють професії чи заняття, які не є (і не були ніколи) жіночими: *орáč, с'їяáč, с'івáč, косár'* й ін. Помітною є тенденція до нерозрізнення родової кореляції, коли іменники чоловічого роду означають не тільки особу чоловічого, а й жіночого роду, наприклад: *молотнік, молотár', молотіл'ник, копáč, горóдник, огорóдник* й ін.

Помітне місце в аналізованому сегменті говіркової лексики займає лексико-семантичний спосіб. Словотвірне значення похідних слів, утворених лексико-семантичним способом, виражається в контексті через співвідношення омонімії: *перó* – „пір'я” і *перó* – „насінний пагін часнику”; *пéрстен'* – „каблучка” і *пéрстен'* – „металевий обручик, за допомогою якого коса скріплюється з кіс-

сям”; *пйáтка* – „частина ноги” і *пйáтка* – „задня потовщена частина кóщи а також *пйáтка* – „частина плуга, якою він пересувається по дну борозни”; *плáт':а* – „верхній жіночий одяг” і *плáт':а* – „обгортка качана кукурудзи”; *кожушóк* – „верхній теплий одяг” і *кожушок* – „обгортка качана кукурудзи”; *одéжа* – „одяг” і *одежа* – „обгортка качана кукурудзи”; *молочкó* – „молоко” й *молочкó* – „рання стадія дозрівання плодів культурних рослин, зокрема огірків”; *чешуйá* – „луска риби” й *чешуйá* – „лушпиння цибулі”; *бат'іг* – „знаряддя, яким поганяють худобу” й *бат'іг* – „стебло гарбуза й огірків”; *огон'óк* – „вогонь” і *огон'óк* – „сорт кавунів, перцю”; *дúдка* – „музичний інструмент” і *дúдка* – „насінний пагін цибулі”; *сáжа* – „зола” і *сáжа* – „грибковий паразит у вигляді чорного пилу чи ріжка на колосках пшениці, ячменю, жита й інших злакових культур”; *украї́нка* – „жінка української національності” й *украї́нка* – „сорт дині”; *п'ідбшва* – „нижня частина взуття” й *п'ідбшва* – „частина плуга, якою він пересувається по дну борозни”; *Москвá* – „місто, столиця Росії” й *москвá* – „середина розрізаного кавуна”; *пáлуба* – „частина корабля” й *пáлуба* – „повозка для перевезення дров”; *волóс':а* – „волос” і *волóс':а* – „приймочки кукурудзи”; *жáло* – „орган бджоли, осі та інших комах, яким вони жалять” і *жáло* – „гострий край полотна коси”; *душá* – „внутрішня вічна субстанція людини, що залишається після її земного існування на відміну від тлінного тіла” й *душá* – „середина розрізаного кавуна”; *зуб* – „кістяний орган у роті” і *зуб* – „гострий край ви́л”. Аналіз слів, утворених лексико-семантичним способом, показав, що вони виникають унаслідок перенесення назви одних предметів на інші на підставі певної їх подібності за зовнішнім виглядом чи іншими характеристиками до тих названих реалій, за якими вперше було закріплене те або інше найменування. Найчастіше в аналізованій лексиці основою для такого перенесення виступає певна подібність тих або інших предметів до частин тіла й одягу людини: *вúхо* – „орган слуху” й *вúхо* – „отвір на лопаті, в який забивається держак”; *плáт':а* – „верхній жіночий одяг” і *плáт':а* – „обгортка качана кукурудзи”. Семантичне словотворення засноване на тому, що, по-перше, з колишнього багатозначного слова виділяється омонім, який втрачає семантичний зв'язок із значенням цього багатозначного слова, наприклад: *кишкí* – „внутрішні органи людини й тварини” і *кишкí* – „м'якоть у гарбузах, де

є насіння *пáлуба* – „частина корабля й *палу́ба* – „повозка для перевезення дров; по-друге, в результаті додаткового навантаження новим лексичним значенням готового слова утворюється нове, наприклад, *зоу́л'а* – „птах” і *зоу́л'а-* „сорт огірків”, *колгоспни́ц'а* – „жінка, що працює в колігоспі й *колгоспни́ц'а* – „сорт дині”, *руб'і́н* – „коштовний камінь” і *руб'і́н* – „сорт редиски”. Отже, як засвідчує зібраний і проаналізований матеріал, лексико-семантичний спосіб словотвору відіграє помітну роль у збагаченні аналізованого сегмента лексики центральнослобожанських говірок.

Щодо нульової суфіксації, то в українській мові загалом виділяють чотири типи словотвірних моделей так званих безафікських іменників: 1) іменники чоловічого роду II відміни: *пересті́в, почин, хід*; 2) іменники жіночого роду I відміни: *згода, ноша, обнова*, 3) іменники жіночого роду III відміни: *зав'язь, зустріч, розповідь*; 4) іменники, що мають лише форму множини: *бі́га, збори, лови*. Певною мірою ці моделі представлені в аналізованому нами сегменті говіркової лексики Центральної Слобожанщини. Завдяки першій словотвірній моделі тут утворюються віддієслівні іменники чоловічого роду II відміни на позначення сільськогосподарських робіт і процесів: *обмо́лòт, покòс, полі́ў, нос'і́ў*; частин предмета, будівлі: *загі́н, за́чин* (верхній потовщений край полотна коси); *вихòд* (передня частина приміщення), *за́с'і́к, в'і́дс'і́к, отс'е́к* (відгороджене місце в коморі, зерносховищі), *кв'і́т, цв'і́т* (суцвіття кукурудзи); цілих предметів, будівлі: *в'і́з, воз, вòлок* (пристосування зі збитих жердин для перевезення плуга), *нав'е́с, нав'і́с* (будівля для зберігання сіна), *пòв'і́д* (вуздечка для прив'язування коня). Щодо другої моделі, то вона репрезентована такими віддієслівними утвореннями: *во́лка* (пристосування зі збитих жердин для перевезення плуга), *за́города* (*загоро́да*), *загоро́жа* (відгороджене місце для худоби), *за́с'і́ка* (відгороджене місце в stodолі), *зв'я́за* (в'язка 5-10 снопків льону чи конопель). Третя модель представлена незначною кількістю дериватів – відприкметниковим *зе́лен'* (зелені овочі), віддієслівними *гни́л'* (хвороба сільськогосподарських рослин), *за́уаз', за́город'*. Четверта репрезентована омонімічними лексемами *схòди* (спуск до льоху) й *схòди* (перші паростки посіяних рослин, що вийшли на поверхню ґрунту). Зауважимо, що творення деяких безафікських похідних в центральнослобожанських говірках незавжди супроводжується чергуванням

голосних, як це ми спостерігаємо в літературній мові (пор. літ. *виходити* – *вихід, возити* – *віз, покосити* – *покòс* і центральнослобожанські утворення *вихòд, воз, покòс*).

Наступний спосіб – універбація. Кількість слів-універбатів в аналізованому сегменті говіркового мовлення є не значною. Найпродуктивнішими в говірках Центральної Слобожанщини є універбати на -к-а: *безр'і́жка* (безрога корова), *слив'я́нка* (сливова наливка). Похідна основа в таких утвореннях співвідноситься за формою з одним мотивуючим словом, а за змістом із цілим словосполученням. Наприклад, слово *л'і́тробу́ка* (літрова посудина), формально мотивується прикметником „літровий”, а семантично – словосполученням „літрова посудина”. Отже, як бачимо, універбати на -к-а є лексичними еквівалентами словосполучень: *йа́рка*-яра пшениця, *йа́чка*-ячна солома, *йачм'і́нка*-ячмінна солома. Утворення таких слів супроводжується транспозицією і конденсацією, з яких, власне, й складається процес універбації, тобто скорочення числа компонентів словосполучення, що є твірним за змістом, до одного формально мотивуючого слова. Зауважимо, що в аналізованому сегменті говіркової лексики за допомогою універбації утворюються переважно такі найменування: 1) назви соломи (*в'і́с'я́нка, греча́нка, йа́чка*); 2) найменування деяких сільськогосподарських культур (*б'і́локача́нка*-білокачанна капуста; *йа́рка*-яра пшениця, *ус'т'у́чка* – пшениця з остюками); 3) назви сільськогосподарських машин і деяких засобів пересування (*в'і́ялка, жнив'а́рка, молот'і́лка, с'і́ялка; безта́рка*); 4) назви на позначення рис тварин, їхньої породи (*безр'і́жка* – безрога корова; *симента́лка* – корова симентальської породи). Крім того, в досліджуваному ареалі переважають універбати жіночого роду, але зустрічається в центральнослобожанських говірках і невелика кількість подібних найменувань чоловічого й середнього роду: *самос'і́й* – самосійний мак; *йа́шничче* – ячмінне (йашневе) поле, стерня з ячменю.

З різних типів складання найбільш поширеним у центральнослобожанських говірках (загалом і в аналізованому сегменті говірної лексики зокрема) є основокладання. Юкстапозити в сільськогосподарських найменуваннях досліджуваного ареалу зустрічаються дуже рідко, наприклад, *цибу́л'а-с'і́янка*. Проте й основокладання традиційно було не дуже поширеним способом словотворення. Ним утворилася спочатку досить незначна кількість слів, наприклад, *довгоно́сик*,

с'іновал (с'еновал), *с'іножат'*, *с'інокос*, *чорнобжжа*, але ситуація змінюється з появою нових технічних пристроїв, приладів, механізмів, машин, зі змінами, що відбуваються в системі традиційного господарювання загалом тощо. Такі назви потрапляють у говірку завдяки безпосередньому впливові на неї літературної мови. Наприклад, *боронопод'ібне рало*, *бур'акокопач*, *бур'акор'їзка*, *в'ікоовес*, *глинозем*, *граблепод'ібне рало*, *зерноўлов'увач*, *зернодробілка*, *зерносушарка*, *зерносквішач*, *зернофураж*, *картоплесаджалка*, *картоплесортувалка*, *круподерка*, *крупорушка*, *крупотерка*, *лобогр'їка*, *маслоцех*, *парокон:е рало*, *снопов'язал'нича*, *сортооноб'їлен'а*, *ф'ітофтора*, *ф'ітофтороз*, *хрестоц'їтна бл'їшка*, *чорнозем* та ін. Такі назви в говірці, звичайно, можуть зазнавати певних трансформацій, зокрема на фонетичному рівні: *картоплесажалка*, *корнеплод*, *корн'еплод*, *лобогр'їка*, *хв'ітофтора*, *хв'ітофтороз*. Інколи, щоправда, відповідно до літературних назв з'являються власне говіркові утворення для називання подібних пристроїв – *зернокрупка* (ручна машинка для розмелювання зерна). Більш-менш продуктивно цей спосіб у народі використовувався й для творення найменувань сортів сільськогосподарських рослин, проте знову ж таки традиційно кількість таких назв також була не значною (тобто тих, які були утворені в народномовному середовищі, а не привнесені в нього зовні): *б'їлокачан:а*, *б'їлокраїка*, *красноглазка*, *син'еглазка*, *скоросп'їлка* (*скоросп'їлка*), *сорокозубка*, *сорокаденка* (*сорокоденка*, *сорокодн'їчка*), але сьогодні ситуація поступово змінюється. Кількість таких назв під впливом літературної мови унаслідок завезення, розповсюдження сортів з інших територій у говірках збільшується: *б'їлосн'їжка*, *б'їлоцерк'їс'їка*, *далекосх'їдний* (*дал'н'евосточний*), *волгограц'їка*, *дн'їпропетр'їс'їка*, *красносел'с'їка*, *мел'їтопол'с'їка*. Серед складних іменників, прикметників в літературній мові є чимало похідних, утворених за допомогою слів *пів-* (*напів-*, *полу-*) в першій частині, які вважаються префіксоїдами. Але, на нашу думку, слова з *пів-*, *напів-* тяжіють до композитних дериватів, оскільки *пів-* означає „половина”, тобто співвідноситься зі словом. Щодо аналізованого сегменту говіркової лексики Центральної Слобожанщини, то кількість таких утворень у ньому є не значною: *нап'їжобстра*, *полугарбок* (останнє супроводжується ще суфіксацією). Досить поширеними в сільськогосподарській лексиці ценра-

льнослобожанського ареалу є складносуфіксальні прикметники, що разом з іменником утворюють стійкі сполуки прототермінологічного типу. Опорними компонентами, як правило, виступають основи іменників, а початковими числівники, рідше прислівники: *багатозубе рало*, *двокорпусне рало*, *двохкорпусне рало*, *двохрожков'ї віла*, *однокорпусне рало*, *п'ятир'їжков'ї віла*, *трир'їжков'ї віла*, *тр'їохрожков'ї віла*, *тр'їохугол'не рало*, *чотир'їр'їжков'ї віла*, *чотир'їохрожков'ї віла*, *чотир'їохугол'не рало*.

Діапазон словотворення у префіксів у літературній мові доволі вузький. Не відіграє помітної ролі він і в аналізованому сегменті говіркової лексики центральнослобожанського ареалу. Більш чи менш активними засобами префіксальні морфеми виступають у сфері дієслів: *загортат'*, *засипат'*, *нагортати*, *облущит'*, *обмолотити*, *перекидат'*, *п'їдгортат'*, *проводити* (*проводит'*), *прогортат'*, *схоче*, *сходит'*. Також цим способом утворюється й незначна кількість дієприкметників та іменників, пов'язаних із сільськогосподарською сферою: *дозр'їлий*, *досп'їлий*, *достіглий*, *несп'їлий*, *недозр'їлий*, *недозр'їлий* (колосок); *об'їмн'їта* (кукурудза), *почищена* (кукурудза), *почищений* (качан); *переконка*, *прополка* тощо.

Префіксально-суфіксальний спосіб в аналізованому сегменті говіркової лексики системи, звичайно, продуктивніший, ніж префіксальний, як і в мові загалом. Цим способом утворюються фактично всі основні частини мови. В аналізованій лексиці маємо такі префіксально-суфіксальні утворення: дієслова – *насажуват'*, *обгортуват'*, *п'їдпущуват'*, *п'їдсажуват'*, *прикатуват'*, *пробр'їуват'*, *проп'їсуват'* (рядки), *пропол'уват'*, *розпущуват'*, *скопуват'*; іменники – *вісадки*, *ушивал'ник* (*ушивал'ник*), *ушивалок*, *вігул'ник*, *вишивал'ник*, *збирал'ник*, *перевозка*, *пол'їчка*; дієприкметники – *дозр'їлий* тощо.

Процес трансформації слів одних частин мови в інші без зміни їх зовнішньої форми, але зі зміною значення та граматичних ознак в аналізованому сегменті говіркової лексики центральнослобожанського територіально-мовленнєвого утворення є малопоширеним явищем. Нами зафіксовано такі субстантивовані іменники: *парова* (невелика спеціалізована споруда, у якій розмелюють зерно), *пос'їна* (час і процес висівання зернових культур), *уборочна* (час і процес збирання врожаю зернових). Морфолого-синтаксичний спосіб словотворення не відіграє помітної

ролі в сільськогосподарській лексиці Центральної Слобожанщини. Репрезентований він в аналізованому сегменті говіркової лексики номеном *іван-да-мар'їа* (сорт картоплі).

Отже, зібраний і реалізований нами у цій статті, матеріал дає змогу зробити такі висновки:

1. Панівним в аналізованому говірному лексико-семантичному сегменті Центральної Слобожанщини є суфіксальний спосіб словотворення, завдяки йому в сільськогосподарській лексиці Центральної Слобожанщини функціонує чимала кількість словотворчих розрядів: збірні найменування на позначення листя і стебел сільськогосподарських культур, сингулятивні назви, найменування поля, агентивні номени тощо. Дериватика розглянутих сільськогосподарських назв, у творенні яких беруть участь суфіксальні морфеми, характеризується у говірках Харківщини зокрема такими особливостями:

а) для творення найменувань стебел і листя культивованих рослин найчастіше уживається суфікс *-ин'(н')-а*, який в українській літературній мові є нормативним; значною мірою поширені назви, утворені від етимологічно інших основ (немотивовані найменуваннями самих рослин). Рідко для творення номінацій листя і стебел сільськогосподарських культур застосовуються суфікси *-ин-а*, *-ник*;

б) для центральнослобожанських одиничних назв характерними є суфікси *-ин-а* і *-к-а* (який здебільшого приєднується до форм на *-ин-а*). Узагалі ж сингулятивних найменувань із суфіксальною морфемою *-к-а*, порівняно з утвореннями на *-ин-а*, у центральнослобожанському ареалі значно менше;

в) назви ж поля на досліджуваній території утворюються переважно за допомогою суфіксальної морфеми *-ишч-е*. Поряд із цією у центральнослобожанських говірках функціонують і словотвірні формації з суфіксами *-ин-а*, *-ник*, *-анк-а*. Із них найпоширенішою є *-ин'(н')-а*, проте на Харківщині вона продуктивніша для творення найменувань листя і стебел сільськогосподарських рослин. Утворення з суфіксальними морфемами *-ник*, *-анк-а* спорадичні;

г) назви агентивів чоловічої статті утворюються у говорах Центральної Слобожанщини за допомогою суфіксів *-ник*, *-л'ник*, *-(а)л'ник*, *-іл'ник*, *-ач*, *-шчик*, *-ец'*, *-ар(-ар')*. Із них найпродуктивнішою є морфема *-ник* та похідні від неї *-л'ник*, *-(а)л'ник*, *-іл'ник*. Значна кількість таких найменувань утворюється за допомогою суфіксів *-шчик*, *-ач*. До малопродуктивних належать форми з *-ец'* і *-ар'*;

г) найменування агентивів жіночої статті утворюються від відповідних назв чоловічого роду, за винятком номінацій, що позначають суто чоловічі професії чи заняття, які не є (і ніколи не були) жіночими. Найпродуктивніші на території Харківщини форми з *-ниц'-а* і *-к-а*. Утворення з суфіксами *-шциц'-а*, *-их-а* є спорадичними.

2. Лексико-семантичний спосіб словотвору відіграє помітну роль у збагаченні аналізованого сегмента лексики центральнослобожанських говірок. Аналіз слів, утворених лексико-семантичним способом показав, що вони виникають унаслідок перенесення назви одних предметів на інші на підставі певної їх подібності за зовнішнім виглядом чи іншими характеристиками до тих названих реалій, за якими вперше було закріплене те або інше найменування.

3. Універбація в центральнослобожанському говірковому мовленні, як до речі, і в літературній мові є малопоширеним явищем, проте в побутовому розмовному мовленні процес стягнення кількох компонентів в один зустрічається значно частіше. Найпродуктивнішими в досліджуваному ареалі є універбації жіночого роду з афіксом *-к-а*. Незначна кількість подібних найменувань мотивується формами чоловічого та середнього роду.

4. Префіксальний спосіб словотворення не відіграє помітної ролі в аналізованому сегменті говіркової лексики центральнослобожанського ареалу. Більш чи менш активним засобами префіксальні морфеми виступають у сфері дієслова. Цим же способом утворюється й незначна кількість дієприкметників та іменників, пов'язаних із сільськогосподарською сферою.

5. Префіксально-суфіксальний спосіб в аналізованому сегменті говіркової лексичної системи продуктивніший, ніж префіксальний. Цим способом утворюються фактично всі основні частини мови.

6. Помітну роль відіграє в сільськогосподарській лексиці Центральної Слобожанщини відіграє нульова суфіксація. На відміну від літературної мови творення деяких безафіксних похідних в центральнослобожанських говірках інколи не супроводжується чергуванням голосних.

7. Словоскладання (юкстапозиція) досить рідкісне явище в центральнослобожанських говірках. Ширше у центральнослобожанському ареалі (загалом і в аналізованому сегменті говірної лексики зокрема) представлене основокладання.

8. Морфолого-синтаксичний і лексико-синтаксичний способи не відіграють помітної

ролі в формуванні сільськогосподарської лексики Центральної Слобожанщини. Кількість номенів, утворених цим способом, в аналізо-

ваному сегменті лексики центральнослобожанських говірок є не значною.

Література

1. Аркушин Г. Л. Іменний словотвір західнополіського говору : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня д-ра філол. наук : спец. 10.02.01 „Українська мова” / Г.Л. Аркушин. — К., 2005. — 44 с.
2. Дика Л. В. Суфіксальний словотвір іменника в говірках полісько-середньонаддніпряньського порубіжжя : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. філол. наук : спец. 10.02.01 „Українська мова” / Л. В. Дика. — К., 2003. — 19 с.
3. Закревська Я. В. Нариси з діалектного словотвору в ареальному аспекті / Я. В. Закревська. — К. : Наук. думка, 1976. — 163 с.
4. Ковалик І. І. Словотвір і лінгвогеографія / І. І. Ковалик // Праці Х Респ. діалектолог. нар. — К. : Вид-во АН УРСР, 1961. — С. 26—35.
5. Муқан А. М. Словотвір українських наддунайських говірок / А. М. Муқан // Праці Х Респ. діалектолог. нар. — К. : Вид-во АН УРСР, 1961. — С. 156—168.
6. Німчук В. В. Суфіксальне творення іменників середнього роду у верхньонадборжавських говірках / В. В. Німчук // Праці XI Респ. діалектолог. нар. — К. : Наук. думка, 1965. — С. 144—161.
7. Сагаровський А. А. Із діалектного словотворення контактної території (українсько-російські паралелі сучасної Белгородщини) / А. А. Сагаровський // Вісн. Харк. ун-ту. — 1981. — № 217. — С. 29—33.
8. Сікорська З. С. Деякі закономірні риси системи словотворення іменників в українських говорах південно-східного мовного пограниччя / Сікорська З. С., Шарпило Б. А. // Мовознавство. — 1970. — № 3. — С. 51—59.